

բայց տեսաւ որ ո՛չ թուռնն իր թեւով, ո՛չ օճը սողալով կրնային ներս թափանցել. այլ միայն յորդահոտ գետէ մը՝ որ քաղաքէն կ'ելլէր եւ արգասաբեր դաշտը կ'ոռոգէր՝ պէտք էր ընկերդ-մելով լողալ ու միւս կողմն անցնիլ Կանգ առ-նելով քիչ մը մտտառաց, բայց վերջապէս վրա-տանկելով ջերմեանսդ սիրոյն որ ամէն բանի կը յաղթէ՝ ոչինչ համարեց հեղձամուղձ ըլլալն ու մեռնիլը, գետին սրընթաց հոսանքին մէջ նետ-ուեցաւ, եւ մեծ նեղութեամբ լողալով պարբու-պին միւս կողմն անցաւ, ուր կիսամեռ եւ չըն-չապառ ինկաւ փոռեցաւ դռնապանին սաղար-թաւը ինկալափթիթի գետեւուն մէջտեղը, որոնք թէ եւ ծովայն կրնային զայն կաշկանդել եւ բանտ նետել, ստկայն ըստ որում օրէնք չէր Նոճի դռնապանէն հրաման չառած եկամուտ նոգեհի մը ձեռք դպցնել, դաքին անոր իմացուցին ան-ծանօթ մէկու մը ներս մտած ըլլալը:

Նոճի դռնապանը եկաւ, ոտքի հանց դայն եւ հարցուփորձ ընելով ուզեց գիտնալ թէ ո՛վ է եւ ո՛ր կից կուգայ եւ ինչո՞ւ եկեր է Վար-շարան սրբացեալ քաղաքը:

Երբոր Սոխալը իր ու հօրը, տոնին ու քա-ղաքին անուռը տուաւ, իսկոյն Նոճին յիշեց որ իր նախկին տիրոջ տղան էր ան, որուն հօրը տունն ալ երկայն ատեն բարապետութեան պաշ-տօն վարած էր, եւ շատ անգամ զայն ուսերուն վրայ ածնելով պտըտցուցած էր: Ձեռքովը բրու-նեց զայն եւ յարգանքով տարաւ հանգչեցուց իր բարձր սենեակին մէջ, սրտապնդեց զայն որ մէկէ մը կասկած չունենայ եւ ամէն պարագայի մէջ իր պաշտպանութիւնը խոստացաւ:

Դռնապանին այս անակնկալ յուսադրական խօսքերուն վրայ, Սոխալին սիրտը մեծապէս բերկրեցաւ. եւ օժտարանը գտած ըլլալով, սիրոյ խոխմանն անձնատուր եղաւ. բայց քունը աչքէն կորեցաւ եւ նինջն արտեւանուեցէն. եւ ամ-բողջ գիշերը մեծ տաքնապի մէջ էր. եւ ալ չկրնայիլ տոկալ, աստուծո կանուի մոլեխնուռու-տուն արթննալով, իր բարձրաւանդակ տեղէն՝ տովորութեանը համեմատ՝ սկսաւ այնքան քաղ-ցրանուազ ձայնով սիրոյ երգեր գեղգեղել որ քաղաքին բոլոր ունկնդիրները հիպնամբ կը զմայլէին բայց չէին դիտեր թէ ո՛վ էր երգողը եւ ո՛ր կից կուգար եղանակը, ամեն զի բարա-պետն ու իր դէտերը ո՛չ մէկուն բան մը յայտ-նած էին:

ՁԱՔԱՐԻՍ ՄԱՐԳԱՐ ԽՕԾԷՆՑ
(Շարունակելի) ԵՐԵՒԱՆԻ

ՀԱՅՈՒՆ ԶԻՂԵՐԸ

Ա.

Մարդիկ, քաղաքակրթութեան զգլխիչ հո-սանքին մէջ բունուած, կը վազեն խնդրեալ պէս՝ փախչող երջանկութեան մը ետեւէն. ու այս յիմար ընթացքին մէջ շատեր ճամբան կը մնան. ուրիշներ կը կորսնցնեն իրենց հոգիին ու մարմնոյն համերաշխութիւնը: Այն ատեն ջիղերը կը պրկուին, ուղերը կը յոգնին, եւ ատենցմով կը ծնին ջլգային տկարութիւնները Այս-պէս՝ մարդիկ ամէն երկրի մէջ, քիչ շատ ջլա-յին են Կան սակայն ազգեր որոնք մասնաւոր պատճառներով, ուրիշներէ աւելի տրամադիր են ջլգային խանգարանաց: Թուսիացիք, Ամերիկա-ցիք ու գլխաւորաբար Հրեաները ջլգային ազ-գեր են:

Հայերն ալ ջլգային ազգերուն մէջ իրենց տե-ղը ունին: Հակառակ զանազան երկիրներու մէջ բնակեցնուոն, հակառակ Թուսոյ, Պարս-կաստանի ու Տաճկաստանի տարբեր քաղաքա-կրթութեանց, Հայերը ջլգային են, ու ջլգային են եղած ոչ միայն այս վերջին զոգաղ դարե-րուն մէջ, այլ իրենց անկախութեան օրերուն ալ:

Հայաստան դաշտ մը եղած է պատերազմնե-րու, ճամբայ մը Ասոր աշխարհակալ ցեղերուն, Ասորեստանցւոց, Մարաց, Պարսից, Աղաբաշտոց աւալին, որոնք յաջորդաբար անոր հարստութե-նէն ու գեղեցկութենէն զրգուտած, եկած տի-րապետներ են: Շատ քիչ ազգեր Հայոց չափ տանջուած են: Շատ քիչ երկիր Հայաստանի չափ արիւն ծծած է: Հայոց կեանքը գերու-թեան ու ազատութեան շարք մը, անկումի ու վերակենդանութեան շղթայ մը եղած է: Հայը իր ազատութիւնը պահելու համար երբեք չէ ընկրկած կառապի պաշարները մեղէն ահագին բարբարոս ուժերու դէմ: Մէկ սահմանադրուի՞նք թշնամին դեռ նոր վաճառած, միւս կողմ վազած է նոր ու աւելի զօրաւոր ուժերու դէմ կռուե-լու համար: Ու այսպէս, առանց հանդուսի, ա-ռանց դադարի, գէշերը վար չէ ձգած Այս մը-տատուն ու տաժանիկ պայքարը տխրեցուցած է Հայը, դաժնացուցած՝ հոգին, յոյնեցուցած՝ ջիղերը: Ամէն մեծ ցնցումէ յետոյ՝ թուալացում յառաջ կուգայ, կրնարու հոգին կ'ամպաւի, ջի-ղերը կը սմբին: Մայրերը արտաւրքներու մէջ կը ծնին, դիւերներով անքուն, օրերով սգաւոր,

սղաւոր հողիով ու մտքով, սեւերու եւ ար-
ցունքներու մէջ՝ կը ծնին. ու յետոյ, տարինե-
րով, գերութեան մէջ, մեղամաղձոտ միջավայրի
մը մէջ կը մեծցնեն իրենց որբերը:

Բոլոր այդ տաքնապները, սուգերն ու ար-
ցունքներն են պատճառ մեր շիղերուն տկարաց-
մանը: Քաղաքական կեանքի վերջնական լին-
ջումէն յետոյ, Հայը, գերութեան մէջ, օտարին
լուծին տակ, սրտին ցաւէն, հողին վրդո-
վումներէն հալեցուցած, մաշեցուցած է իր շի-
ղերը: Այդ պայմաններուն մէջ անասուններն
անգամ կ'ալլասերին, կը փոխուին, կը տարա-
նան: « Մտապտուկներ, գերութիւնը, տարբեր
ու նոր անդառութիւնը ու կլիման, կ'ըսէ Պիւֆ-
ֆօն, կը բաւեն անասունները փոխելու, տկա-
րացնելու »: Անապատին Թազաւոր առիծը եր-
կաթէ վանդակին մէջ թռչուն մը կ'ըլլայ: Լեռ-
ներու անդունդ գլխուորը առանց զէնքի, գե-
րութեան տակ ջղալին մը կ'ըլլայ:

Հայածեալ ազգերը ջլախտացեալներ են:
Մենք դարերէ ի վեր հալածանքի ենթարկուած,
կեանքի կոխը մղելով մենէ շատ աւելի զօրաւոր
տարրերու դէմ, յոգնեցուցած ենք ու միշտ կը
յոյժեցնենք մեր ջղալին գրութիւնը: Հրեաները
մենէ աւելի հալածուած, ամէն երկրէ վտարեալ,
թափառական՝ աշխարհի վրայ, հաց ու ապահո-
վութիւն փնտելով, եղած են ցեղերուն է՛ն
ջլախտացեալը: Ամէն քաղաքներու մէջ ուր
կ'ապրին, համեմատաբար իրենց թիւին, հա՛-
զին զանախութեամբ ջլախտաւորներն ունին ու
անհասնում խնդրի: Ալլասերումն է ասիկա
ցեղին, տկարացումը անզգալաբար անոր ջղա-
լին դրութեան:

Մենք, քաղաքական ու կրօնական տեսակէ-
տով անոնցմէ նուազ հալածուած աշխարհի մէջ,
բայց ահաւելի վերքերով ծածկուած մեր երկրին
մէջ իսկ, սոսկալի ջարդերով խոցոտուած, կը
տանջուինք մեր շիղերով: Դիտուած է որ ա-
մէն մեծ կոտորածէ, ամէն հանրային զօրաղ-
ղութենէ յետոյ, ջլախտաւորներուն թիւը կ'ա-
ւելնայ: Բարիդի պաշարումից յետոյ բո՛ղիկները
զիտեցին թէ մայրերը ջղալին զարմանալի տկա-
րութեան մը մէջ կը գանուէին: Պաշարումի ա-
տեն յղացուած զաւակները ջլախտացեալներ
եղան գրեթէ ընդհանուր մեծամասնութեամբ:
Էր Կրան տիւ Սոլ (1) նշանաւոր ջլախտաբոյժը
որ ուսումնասիրեց այս կէտերը, կ'եզրափայցէ
թէ մտաւորական տխրու ու յուզում ձգտումները

ոչ միայն կ'ազդեն անձին ընդհանուր ջղալին
դրութեան վրայ, այլ անկից ծնած զաւակնե-
րուն վրայ ալ:

Ամէն ուղեղի անկիւն կը քնանայ յիմարու-
թիւնը, խնդիրը զայն չարթնցնել է. » կ'ըսէ
Մօրո տը Թուր:

Ամէն արմուշտ մէջ շիղերը քաշուած կը մնան
անկիւն մը. ոտքի կ'ելլեն՝ երբոր զրգուռին ար-
տաքին պատճառներով: Սովորական հանդարտ
կեանք մը խորունկ քուռի մէջ կը ձգէ թմրած
խենդութիւնը՝ ուղեղին մէկ ծածուկ անկիւնը,
ու քաշուած շիղերը՝ իրենց խցիկին խորը.
բայց հանրային աղէտքներ, մեծ յուզումներ
ստիպուած լայն կ'ընեն սովորական կեանքին հան-
դարտութիւնը, կ'արթննան անոնք եւ խենդու-
թիւնը երեւան կ'ելլէ:

Էւքերթը, Կիսլէն, Բարշաբ, Մօրել բարոյա-
կան պատճառներով արթնցած խենդութեանց
միայն կը հաւատալին: Այսօր գիտենք թէ ուրիշ
աւելի կարեւոր պատճառներ ալ պէտք են որ-
պէս զի խենդութիւնը ծագի. բայց շիղերուն
տկարացման համար՝ ամէն մարդ համակարծիք
է. բարոյական յուզումները կը բաւեն արդէն
քիչ շատ տրամալիք անձ մը կատարեալ ջղա-
լին մը ընելու: Բիենը նշանակած էր ջլախտա-
ւորներու շատալը Ֆրանսական մեծ յեղափո-
խութեան Արհաւիրքի օրերէն յետոյ, որովհե-
տեւ ուղեղին ու շիղերուն վրայ եղած զօրաւոր
ազդեցութիւնները անոնց կանխաւոր գործունէ-
ութեան արգելք կ'ըլլան:

Հայոց պարբերաբար կրած յուզումները, ա-
մէն օր վախի ու մաքառման մէջ ապրելնին
պէտք եղածէն աւելի են զանոնք զասական
ջլախտաւորները ընելու համար:

* * *

Ազգային պատճառներուն քով՝ Հայերուն
շիղերուն տկարութեան ընտանեկան ու անհա-
տական պատճառներն կան: Ամբողջ հայութիւնը
չէ որ կը հալածուի այսօր. Ռուսիայ, Պարս-
կաստանի, Եւրոպայի մէջ ալ Հայեր կան, ո-
րոնք ջարդերու վախին մէջ չեն ապրիր. բայց
ամէն երկրի մէջ ալ, Եւրոպայի կամ Ամերիկա-
յի, Ասիայի կամ Աֆրիկէի մէջ, Հայերը ջղերու
խանդարտութիւնը ունին: Որովհետեւ ուրիշ պատ-
ճառներ ալ կան ջղալին ջլլալու, ժառանգակա-
նութիւնը, քաղաքակրթութիւնը, են:

Ժառանգականութիւնը գրեթէ բոլոր ջղալին
դրութեան վրայ միահեծան կը տիրապետէ:

(1) Le Grand du Saulle. — Les enfants du siège, Paris.

Կան թէեւ ոչ ժառանգական ջղայիններ, բայց անոնց թիւը բազմապատկառնում են զանազան պատճառներով և այսպէս՝ Հայտնի դժբաղդութիւնները, հալածանքները ջղային մայրեր կը պատրաստեն, որոնք իրենց կարգին ջղային զաւակներ պիտի ունենան։ Մօրեւ (1) առաջին անգամ գիտական կերպով բացատրեց ծնողներու եւ զաւակներու մէջ եղած ժառանգական յարաբերութիւնները, նկարագրեց թէ ի՞նչպէս սերունդէ սերունդ կ'աւելանան ջղային թերութիւնները, եթէ նոր պատճառներ չի գտնուիր կասեցնել այլասերումը։ Սկիզբները ջղային պարզ անհանգստութիւններ միայն կը գտնուին պապուն ըով. յետոյ զաւակներուն, թոռներուն ըով ջղային հիւանդութիւնները կ'աւելանան, իր փոխութիւն սերունդին տկարանալովը՝ անոնք ալ կը զօրանան։ պապուն ջղոտ վիճակը, թոռանը ըով վերնոտութեան կամ ապուշութեան կը հասնի։ Մօրէլէ յետոյ ուրիշներ, որոնց մէջ կը յիշեմ վարպետս, Ֆրեյստայի մեծագոյն ջլխատարարը, Մանսի (2), ընտանիքներու անտարբանական պատմութիւնն ընելով, միշտ նոյն եզրակացութեան հասան, եւ այսօր ընդունուած ճշմարտութիւն մըն է թէ ջղային հիւանդութիւնները ժառանգական են։ ամէն ջլխատարարի հօրը մօրը ըով պէտք է փնտռել իր պատին գլխաւոր պատճառը։

Ու հիմա, ազգայն ու ժառանգական պատճառներէ յետոյ, որոնց մէջք ուղղակի պատասխանատու չենք, անցնինք անհատական պատճառներուն։

Շատեր գիտած են թէ ողջ առողջ ծնողներու զաւակներ իրենց պոստիկութեանը ծանր հիւանդութիւններ ունենալով՝ ապագային ջղայիններ կ'ըլլան։ Թիֆոն՝ օրինակի համար՝ պոստիկ տղոց ըով ուղեղի ու ջլղերու հիւանդութիւններ կը ձգէ, (Ֆրեյց(3), Թոֆէ եւ Տամաքիս(4), Լանտուզի(5))։ Կաթնոտին բուժանդուրը ալ ջղաւոր ըմպելիքներով՝ կը բաւէ յաճախ այլասերում պատկեր, անոր ջղային դրութիւնը

խանգարելու, ինչպէս դիտած են Վերնուա (1), Շարբանթիէ (2), Թուլուզ (3)։

Մարդ իր չափահասութեան ուրիշ ալեկոծումներու ալ պէտք է դիմարդէ։ Առողջ ծնողքը, առանց ջղային որ եւ է պակասութեան, իրեն կեանք տուին։ հոգին մաքուր է, մարմինը առողջ, ջլղերը ուժով։ Բայց ալքովը (օղին, դին) հոն իր քովն է։ եւ քանի՜ խմէ, հոգին կ'ապականի, մարմինը կը տկարանայ, ջլղերը կը թուլան։ Ալքոլամիլը՝ կը վնասէ ոչ միայն իրեն՝ ուղղակի կերպով, այլ նաեւ ու գլխաւորաբար՝ իր զաւակներուն։ այն խեղճները կը տուժեն իրենց հօրը ամօթը, անոր զարուհի մոլութիւնը։ Ալքոլ խմողը ոչ միայն իր զաւակներուն, այլ թոռներուն անգամ կրնայ վնասել, կրնայ իրմէ երկու սերունդ հեռու տխուր ու ճգնաժամ արարածներու ջլխատարութեան պատճառը ըլլալ։

Ապացուցուած է աս՝ ամէն երկրի ու ամէն ժամանակի բժիշկներու կողմէ։

Ծնողներու սովորական ալքոլամոլութիւնն դուրս, ընդհանրապէս չխմողներ ալ կրնան անպատկառար տիեզիդ արարածներու կեանք տալ։ Գինովութեան օր մը միայն՝ մայր մը արգասաւորելը կը բաւէ ինչ ալքոլամոլի զաւակն նմանող ապուշ զաւակ մը ունենալու համար։

Ալքոլը իր բոլոր գոյներուն տակ, իր բոլոր ձեւերուն մէջ սարսափելի կոտորածներ կ'ընէ։ Մենք, Հայերս, արդէն ջղային ազգ մը, փոխանակ զգուշանալու ալքոլէն որ մեր թուլցած ջլղերը աւելի կը տկարացնէ, անոր մէջ կը փնտռենք մեր հոգիին ցաւերուն մոռացումը։ Մենք, Հայերս, տիրած մեր հալածանքներէն, մտահոգ մեր զժողովրդեանց շարքին դիմացը, ուժ ու քիչ մը զուարթութիւն կը փնտռենք ոճրագործ օղիին մէջ։ Ու ան՝ փոխանակ փարատելու հոգիին ցաւերը, ուժ տալու սրտին, ջղային կ'ընէ մեզ, ջղային կ'ընէ մեր զաւակները, ջղային՝ մեր թոռները։

Ալքոլէն զատ ուրիշ թոյներ կան, որոնց վերայ ընդհանրապէս չենք խօսիր։ Սուրճը որու համար կ'ընեն թէ անտրտակի կը դիւրացնէ ու զրոյդին, խորոզին միտքը կը մարակէ, սուրճը թոյն մըն է եթէ ոչ ալքոլին չափ հզօր, գոնէ անոր պէս վնասակար։ Սուրճին ջղային դրու-

(1) Vernoy. — Convulsions par alcool. chez un nouveau-né, (Lyon médical. 1872.)

(2) Charpentier. — Bulletin de la Soc. protect. de l'enf. 1870.

(3) Toulouse. — Convuls. inf. par l'alcool, de la nourrice, (Gaz. des hôp. 1872.)

(4) Morel. — Traité des dégénérescences de l'espèce humaine. Paris, 1857. — Traité des maladies mentales, Paris, 1860.

(5) Magnan. — Soc. Médico-psycho. de Paris, 1886. — Leçons cliniques sur les maladies mentales, 1893. — Les dégénérés (Biblio. Charcot-Debove, collaboration avec Legrain).

(6) Fritz. — Symptômes dans la fièvre typhoïde, 1863.

(7) Roger et Damaschino. — Gaz. Médic. de Paris, 1874.

(8) Landouzy. — Des paralysies dans les maladies aiguës, 1880.

թեան համար թոյն մը ըլլալը այս վերջի տարիներուն մէջ բացատրուեցաւ ժիւ ար լա թուրէթ յիստաւորներ տեսաւ որոնց տկարութեան միակ պատճառ սուրճը գտաւ : Պատճառը հետաքննելով հիւանդութիւնը աղէկացաւ Ո՛վ դիտէ քանի յիստաւորներ առանց գիտնալու սրճաւոյ են :

Հայը մտածող , անհանդարտ , փնտռող է : Ամէն բանի մէջ միտք կը յոգնեցնէ , սիրտ կը հատցնէ : Ասիկա ալ պատճառ մըն է իր ջիւղերու տկարութեան : Մտաւորական յոգնութիւնները, ուղեղին չափազանց աշխատութիւնը ջրղային տկարութեանց կարեւոր պատճառներն են : Այլ, Հայը, գաւառին մէջ, Պոլսոյ կամ Եւրոպայի մէջ, միտքը չափազանց կը յոգնեցնէ : Հոն իր երկրին լեռներուն ու ձորերուն մէջ՝ ինքզինքը պաշտպանելու միջոցներուն վրայ կը խորհի : Նոյն ատեն՝ ապրելու դժուարութիւնները , քաղաքակրթութեան խիստ պահանջները մտաւորական անազնի աշխատութեանց պէտքը զգացնել կուտան Հայուն որ պէտք է կուտի մէկ կողմէն տեղակամ ռաբրաճն դէմ՝ քի ազգութիւնը , իր կրօնը , իր լեռուն պահպանելու , միւս կողմէն պէտք է ճգնի եւրոպական տարրին հետ մրցի : Ասոնք փնտրին պայքարներն են ամէն երկիրներու համար , բայց Տաճկաստանի մէջ ուր անխիղճութիւնը կը տիրէ , ուր բոլոր տարրերը Հայուն դէմ են , կուրք շատ աւելի տաք է : Հոն Հայը Տաճիկէն , Եւրոպայիէն աւելի միտք կը յոգնեցնէ՝ հասնելու , յաշողելու , ապրելու համար :

Հոս՝ Եւրոպայի մէջ , պայքարը նմանապէս խիստ է : Մեղի մրցակից ունինք դարերէ ի վեր կրթուած մշակուած ազգեր . անոնց մէջ , անոնց լոյ կ'ուզենք յաշողիլ , ու չափազանց կը յոգնեցնենք մտքերնս :

Բայց ընդհանրապէս ամբողջութեան մէջէն՝ մտաւորական ծանր յոգնութիւն ունեցողները , դժուար իւր երկայն քննութեանց հետապնդող երիտասարդներն են : Անոնք են գլխաւորաբար որ կը տանջուին իրենց ջիւղերէն : Գեանքին մէջ Գանեկու փափաքը , բան մը ընելու պէտքը ուժ կուտան կամքին , աշխատութեան խրախոյս կուտան , ուշադրութիւնը կը ձգտի , միտքը կը յոյնի , եւ ուշ կամ կանուխ , աշխատութեան ծանրութեան համեմատ , ջիւղերը կը տկարանան : Եթէ անոնք հարկաւոր ուժը չունին գլխաւորելու եւ այդ պահաւորին յաղթական ելլելու :

Բայց այս մտաւորական յոգնութիւնը միայն Հայուն համար չէ : Քաղաքակրթութեան պահանջն է , անոր արդիւնքը , քաղաքակրթութեան որ դարերէ ի վեր յեղաշրջեց ամբողջ մարդկութեան ապրելու , խորհելու , զգալու եղանակը :

Մենք , տասներկներորդ դարու վերջին քառորդին ապրող մարդիւս , տարբեր ուղեղ մը ունինք զազգապատմութեան քարի դարու բնակիչներուն : Մեր ուղեղին մէջ հիմականաւ բազաղեալ կեանքը , հազար զազափարներ կը ծնցնէ . մշակուած ուղեղն է , դարերէ ի վեր կրթուած ուղեղը : Ինչ , մէկ ժամուան մէջ , անհատումը զազափարներ իրարու կը յաշորդեն : Նոյնը չէ եղած քարի դարուն մէջ՝ ապրողներուն : Նոյն իսկ այսօր , կարմրամորթները՝ բոլորովին վայրենի , թէեւ մեզի ժամանակակից , բայց աւելի մօտ են իրենց ուղեղով քարի դարուն մարդոց քան մեզի : Անոնց մտաւորական չըմանակը սահմանափակուած է կեանքին ուղեղակի պէտքերը գոհացնող պարզ զազափարներու մէջ : Ժամերով , օրերով կը մնան անոնք առանց խորհրդածելու : Դարեր կը բաժնեն մեզ իրարմէ : Անոնց ուղեղին մէջ , հողիին ցաւերը տեղ չունին դեռ : Ջարմանալով չէ ուրիշն որ ջիւղերն են հանդարտ ըլլալ : Բայց այն երկրներուն մէջ , ուր Եւրոպացիք քաղաքակրթութիւնը մտցուցին , իրենց հետ տանելով միանգամայն մարդկութեան թոյնը , ալբօրը , հոն տարիներ ետքը , կէս վայրենի , կէս կրթուած մարդիկ , ունեցան իրենք ալ ջղային խանգարումներ : Անոնց ուղեղին մէջ , պարզ զազափարներուն քով , ծնան ու անցան նոր ու խնդրեալ զազափարներ . ու հիմա , Ափրիկէի այն մասերուն մէջ , ուր եւրոպական գաղթականութիւններ կան , ջղային հիւանդութիւնները կարծուածն աւելի զուրի կ'ընեն :

Ու այսօր , զազափարներու եւ պէտքերու բազմապատկուելը , նոր եւ ուժով հարուած մը կուտայ ուղեղին : միւս կողմէ , քաղաքակրթութեան պահանջներուն համեմատ , կրթութիւնը , ուսմունքը կը կրկնապատկեն ուղեղին ճիգերը :

Այս պայմաններու մէջ է որ , Հայը , Ասիացի կամ Եւրոպացի , պէտք է յոյնի , խորհի : Ինչ որ , գլխաւորաբար , կ'աղղէ ու կը տկարացնէ միտքը , կանոնաւոր պայմաններու մէջ աշխատիլը չէ , այլ գաւառացի , Պոլսեցի կամ Եւրոպա ապրող հայուն պէս՝ նեղութեան ու անձկութեան մէջ միտքը յոգնեցնեն է : Հոս ալ ,

միւս ազգերու վրայ, Հայը աւելի կը տուժէ :

Այս խոշոր պատճառներէն զատ, ասոնց քով, ուրիշներ կան, երկրորդական թէպէտ, բայց կարեւոր նմանապէս : Հայը զգայուն է, սիրող սիրտ մը ունի, ինչպէս առ հասարակ՝ արեւելքի զաւակները : Եւ այս ալ մեծ դեր կը խաղայ իր վրային գրութեան վրայ : Սիրային հասանումները շատ անգամ պատճառ կ'ըլլան շիզերուն տկարացման :

Մեծ վիշտերը, հոգիին ցաւերը, հարստութեան փճացումը, պատճառներ են, ուղղակի կան անուղղակի կերպով, ուղեղին յոգնութեան ու շիզերու տկարութեան :

Կան տակաւին հազար ուրիշ անհատական պատճառներ, եւ կամ մէկ քանիններու միացումով ամբողջութիւն կազմողներ, որոնք ամէնքն ալ ձգտելով ուշադրութիւնը, միշտ նոյն արդիւնքին կը հասցնեն շիզերուն վիճակը : Այս պատճառները նոյն են ամէնուն համար, եւրոպացիին ու հայուն համար : Բայց հայը իր ցեղական մասնաւոր տրամադրութիւններով, աւելի հակամէտ է ջղային տկարութեան :

* * *

Այսպէս, մեր շիզերուն տկարացման զխաւոր պատճառները ժողովրդականութեան, քաղաքակրթութեան ու գլխաւորաբար մեր ազգային զԺաղդրութեան մէջ պէտք է փնտռենք : Մեզի դէմ եղած հալածանքները, դարերէ ի վեր կրած զեղծութիւնի տկարացուցին մեր շիզերու վերջին ջարդերը, ո՛վ զիտէ քանի տխուր արարածներու բանականութիւնը խանգարեցին, եւ ո՛րչափ օարսափահար մայրեր ծնան նիհար զաւակներ, ապազայ ջլախտաւորներ : Մեր զԺաղդրութիւնը միայն ջարդերուն մէջ չէ : մեռնողներուն վրայ կ'աղօթենք . մնացողներուն վրայ պէտք է ցաւինք, անոնց վրայ մտածենք : Ամբողջ ազգը՝ յուզումներու մատնուած՝ օրերով տանջուեցաւ, ցնցուեցաւ, լացաւ : Պէտք է խորինք այդ ցնցումներուն յառաջ բերած տխուր նստեւանքներուն վրայ, եւ դիմադրութեան միջոցները փնտռենք :

Բայց կրնամ ըսել թէ՛ նոյն իսկ այդ ցաւերուն եւ արցունքներուն մէջ պէտք է փնտռենք մեր միջոցարարութիւնը : Այդ արցունքները զիս չեն տարիցներ, որովհետեւ, կը կարծած թէ անոնց կը պարսկեք մեր անպարտաւիրութիւնը : Մեր շիզերուն կը պարտինք, մեր անհեղին զԺաղդրութեանց հակառակ՝ ողջ մնալին :

Եւ այսպէս ազգային հալածանքը, որ անհատներու մէջ ջղային տկարութիւններ կը ծնցնէ, ընդհանրութիւն կուտայ ջղային գրգռութիւն մը, կուռելու, գործելու, նպատակի մը հասնելու կամքը :

Մեր շիզերուն շնորհիւ, հակառակ վերջին ահաւոր կտորածներուն, նոր ուժով, նոր եւ ուսնողով գործի կը սկսինք : Զարդերուն հետեւեալ օրն իսկ, Պոլսոյ մէջ նոր ժողովներ կը կազմուէին, ուսումնական, քաղաքական . դեռ փողոցներու դիակները չվերցուած՝ դաւաճներուն մէջ ու Պոլիս, ամէն տեղ, զարոցները կը վերաբացուէին տակաւին Բիւրար իր դանակը չմաքած՝ Հայ խմբագիրը զրիչը կը տալէր : Հայեր մեռած էին, բայց Հայը կ'ապրէր : Ո՛չ պարբերական ջարդերը, ո՛չ կ.մ.ոնաւոր հալածանքները կրցան ու պիտի կրնան յաղթել հալածուած ազգին : Հակառակ մեր շիզերուն տկարութեան, որուն գոյութեան կատարելապէս ցիտակից ենք, մեր կամքը զօրաւոր է, այն կարծի կամքն է որ տարիներ ետեւ ալ, հաստատաւոր ու յամառ, կը համարի նպատակին : Խառնուող մը կայ հոս շիզերու տկարութեան ու կամքի զօրութեան . խառնուող մը որ, եթէ ժօռէ չդիտուի, հակառակութեան մը կը նմանի : Եւ սակայն, ճշմարտութիւնն է, ուր հակառակութիւն չի կայ : Ամէն հալածուած մարդ կամ կենդանի, յուզումներու մատնուած՝ ջղային վիճակի մը մէջ կը գտնուի, բայց կեանքին պայքարը, պահպանման ընազդը, անհաւատալի ուժ մը, զարդերին կարողութիւն մը կուտան մարդուն, որ գազան կը դառնայ, անասունին՝ որ առիժ կը դառնայ : Միշտ վտանգի մէջ եղողը, միշտ հալածուածի ենթակայ եղողը կամքի նոր ուժ մը կ'ունենայ, դիմադրելու, գործելու եռանդ մը :

Երջանիկ ազգերը, անոնք որ իրենց մեծութեամբ աշխարհը լեցուցին, իրենց հարստութեամբ ու ճոխութեամբ տիեզերքը զմայլեցուցին, իրենց դիտութեամբ ազգերը անպիտան, Հոռոմայեցիք, Աթենացիք, Արաբները, մեռած, աշխարհած ազգեր են հիմա : Երջանկութեան ու հանգստութեան մէջ մարդու կամքը կը մեղմանայ, սիրտը կը տկարանայ : հարուստի զաւակները ընդհանրապէս անկարողներ կ'ըլլան : Դժբաղդրութիւնը կը զօրացնէ կամքը, աղքատութիւնը կը զօրացնէ հոգին :

Ատով է որ հաւ կ'ապրինք տակաւին այսօր, պահելով մեր ազգութիւնը, մեր լեզուն, մեր կրօնը : Հակառակ մեր ծանր յուզումներուն, մեր ջղային տկարութեանց՝ գործելու կամքը

ունինք, աշխատելու փափաքը։ Ու այս է որ կը պահէ մեզի։ Հայերը, մեծամասնութեամբ կամք ունին։ ու կամքը ջիղերուն կը յաղթէ։ ու կամքը պէտք է յաղթէ ջիղերուն։

Բարիկ

ՏՐ. ՊՕՂՈՍ ՔՕԼՕԼԵԱՆ

ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՅԻ ԳԻՇՆԵՐ

Շաղիթէին զոնէն ներս մեղմով սահեցաւ վերջապէս կառքը, ընդարձակ պարտէզի մը մէջ որ արեւով ողողուած էր ամբողջ։ Հիւանդանոցին մօտեցնէ մինչեւ պարսիկէին անկիւնը ուր կ'աւանդորդուէին՝ առաջին հեռաւորութիւն մը կ'երեւար ինծի որ վերջ չունէր Հանդարտ քաղցերով ձին կը դառնար դէպ ի աջ, կը դառնար դէպ ի ձախ, հետեւելով անհամար ուղղութիւններու որոնց լաթերիւններս մէջ՝ կառքի անկողնէն՝ հիւանդ գլուխս չէր բաւեր ճշդէն որդակի քտնուած կէտս։

Յոգնաժ, մաշած՝ ջերմէն ու տկարութիւնէս, փափաք մը ունէի միայն, հանգչիլ։ Հանգչիլ ո՛ր եւ է տեղ, ո՛ր եւ է կերպով, համակուել լուսութեամբ, ապաստանիլ հանգարտութեան մէջ, հեծու չարժմունքէ, աղմուկէ, մարդէ։ մօռնալ զոսի կեանքը, զոսի աշխարհը որուն վրայ կը սեղուէր արդէն հիւանդանոցին երկաթէ զուռը, լաւանդով զիս՝ ա՛յ բոլորովին՝ զաղաքին մարդկութիւնէն, աշխարհի երկար խուլ աղմուկով մը որ վերջին մնաս ճարովի մը տիտուր ազդեցութիւնը գործեց վրաս։

— Ա՛յ հասանք, ըսաւ հնչուն ձայնով մը ինծի՝ ընկերացող հիւանդապահ կինը որ կանացի սրահներէս մօտը հեծուած էր զաղաքի արեւմտեան ու զգացմունքներու ընթացքին։

Գառնող ժամ վերջը՝ տեղաւորուած էի անկողնիս մէջ որուն թուովը պիտի անուանուէի 7, կորսնցնելով այլ եւս իմ յատուկ անունս ու անհնաւորութիւնս։

Հոն ուր փոխադրուած էի՝ երկայն սրահ մըն էր, ճեղձ ճերմակ, պատերը, անկողինները, մարդիկը՝ երկու կողմէն անվերջ շարք մը հիւանդներու, հեւացող, տքացող։ ոմանք քնաւոր ընդացած, մարածի պէս, ոմանք գլուարթ, ուրախ, կատակաւ։ Ո՛չ մէկունց ցաւը, վիճակին պատկուկները։ ովեր ուրիշի մը անհոգ ուրախութիւնը։ Բէկը իր մէջ կողիւսացած,

ինքն իրմով միայն զբաղող։ Այդ խաղաղ ու ցաւազին մթնոլորտին մէջ խառնուած էր անշուշտ, ահաղին քանակութեամբ, անտարբերութեան, եսականութեան թոյնը։ Տանջուիլ հիւանդ, տկար, մեռնիլ, բնական պարզ երեւոյթներէն զարձած ասոնց աչքերուն։

— Միջին հայուն, կ'ըսէր վերակացու կինը որ անկողնիս վերակները կը շտկէր, երկու հոգի կը մեռնի օրը այս սրահին մէջ։ ու պէտք է դիտել թէ հոս մահերու թիւը շատ չափաւոր է բաղդատմամբ ուրիշ սրահներու։ Տեսէք ձեր ջովի ծերունկ դրացին, 6ը, այս քանի մը օրուան կեանքը կը պարտի իրեն արուած խնամքներուն, հրաշքով է որ կ'ապրի։

Ջարմանալի մարդ մը, շատախօս, զուարթ, խնդացող, Բժշկին այցելութիւնէն վերջը մինչեւ իրիկուն դաւադանին վրայ կրթնած, հապաւտակի պէս սրահին մէջ կը վազվառէր քանի մը օր առաջ։ Հիմա բոլորովին կոտորած է, անխօս, անշարժ, ո՛չ կ'ուտէ, ո՛չ կը խմէ։ Գրեթէ դիւակ մը։ Ստամոքսին մէջ վէրք մը ունի որ կը լափէ, կը լնցնէ զինքը։ Այսօր վաղը զինքը կը կորսնցնէք անշուշտ։

Մերուկը անվրդով՝ առանց չարժելու գլուխը բարձնէ՝ անխաղի մը ուղղեց մեր կողմը տիտուր, անհուն իմ մարած, ապակիացած աչքերէն։

— Ի՛ր նախորդը, չարձանակեց կինը բարձրաւոր յարգարելով, ճիշդ իրեն պէս էր, զուարճալի։ Առաւօտ մը, չպիտի մօռնած բնաւ, ամբողջ գիշերը նեղուած՝ հոգեվարքի մը ճիշերէն, եկաւ բարկացած զիս տեսնելու, եւ — Տիկին, ըսաւ, հինգ ամիս է հոս եմ, ոչ մէկուն անհանգստութիւն չտուի, հակառակ կրած նեղութիւններուս։ Բայց, հիմա որ կը տեսնեմ այս ամենուն կամայականաբարութիւնը, իրենց պոռալները, կանչները, այն աստիճանի մանաւանդ վրդովուած եմ այս գիշերուան քաշած անհանգստութիւնէս որ կը խոտանամ ձեզի երկարել իմ հոգեվարքի վիճակս, երբ ժամանակը դայ, միմիայն ուրիշներու հանգիստը խանգարելու հաճոյքին համար։

— Ջարմանալին հոն է որ այդ խայտառակը իր խօսքը պահեց։ այժ, երեք օր երեք գիշեր ահաղին աղմուկ հանեց։ Ա՛յ հանդուրժիլ կարելի չէր։ — Լու՛է, լու՛է, կը պոռային ամէն կողմէ, լու՛է։ Նեղեց մեզ ամբնջաւ աւելի քան ինչ որ խոստացած էր։ Մեծաւ ասուտ մը վերջապէս եւ աղաւանդեցաւ։

Ու կինը հեռացաւ կրկնելով, « խայտառակ մարդ, խայտառակ »